

Nyárutó

Európai német történeti könyvállományok kézikönyve.
5. köt. Magyarország

Egy hatalmas vállalkozás ötödik kötete a Magyarországon fellelhető német történeti könyvállományokat feltáró–bemutató gigantikus opusz. Maga a vállalkozás egész Európára kiterjed, és – ahogy az egész mű kiadója–szerkesztője, *Bernhard Fabian* írja – a könyvkorszak végén, végső fázisában igyekszik összefoglalni valamit, ami épp ebben a pillanatban válik különös és új módon jelentőssé. Spätphase (már-mint a könyvkorszaké), hangzik németül, és magyarra azért nehezen lefordíthatóan, mert a német szó akarva–akaratlan (leírója hatalmas műveltségéből vélhetően persze akartan) felidézi a Spätzeit és a Nachsommer szavakat is, *Staiger* talán legnagyobb, a klasszikus irodalomtudomány meghaladhatatlan csúcsműveként álló könyvcíméét éppúgy, mint a minden bizonnyal legtökéletesebb németnyelvű regényéét is, *Stifter* Nyárutójáét. A szó konnotációja igen messzire vezet, és az egész vállalkozás is, a magyar kötet pedig (lévén a vállalkozás eddig talán legjobb, legszínvonalasabb, igazán remekbe sikerült terméke) kivált méltó erre a konnotatív „holdudvarra”. Mert miről is van szó? Sok-sok kötetben feltárják a sorozat munkásai az európai országokban, ezek könyvtáraiban, gyűjteményeiben fellelhető német történeti könyvállományokat. Bemutatják őket, számot adnak róluk, és velük együtt felidéznek egy egész – állítólag – múltban lévő, utóljára felmutatható világot, a könyveket. Hogy épp a német könyveket, az sem véletlen. A német könyv (gondoljuk csak meg, *Gutenberger*...!) valamiként joggal áll – Európában – a könyv helyett, annak abszolút hiteles metonimájaként. Mert, hogy mi értendő „német”-en, azt szépen elmagyarázza a tudós előszó: rövidítésként értendő, német nyelvű is jelent, Németországban nyomtatottat is, német vonatkozásút is, stb. – könyvtárosoknak nem illik ezt bővebben magyarázni. És persze a sorozat kötetei a nem németnyelvű országokról készültek–készülnek, egy olyan európai egységről adva számot, amelyről a nagy filozófus, *Étienne Gilson* álmodott, felidézve ennek az egységnek azóta gondolatban is utolérhetetlen csúcskorszakát, a 13. századot, amelynek halovány mása lehet csak a most work in progress Európai Unió.

A Spätphase, Spätzeit, Nachsommer felütéshez képest alakult azután maga a számbavétel, maga az egész vaskos kötet. Mert azt elmondani róla, hogy a szerkesztők, összeállítók, koordinátorok – a német kiadó természetesen az Országos Széchényi Könyvtárat, annak munkatársait kérte föl erre a feladatra – szakszerűen jártak el, hogy gondosan kiválasztották azokat a könyvtárakat (Országos Széchényi Könyvtár, Egyetemi Könyvtár, BME KIK, SOTE Könyvtára, Állatorvostudományi Egyetem Központi Könyvtára, FSZEK, Ráday Gyűjtemény, Evangélikus Országos Könyvtár, Iparművészeti Múzeum Könyvtára, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Könyvtára, MTA Könyvtára, Országos Rabbiképző Intézet Könyvtára, Orvostörténeti Könyvtár,

Szépművészeti Múzeum Könyvtára, a debreceni, miskolci, pécsi, szegedi egyetemi könyvtárak, az esztergomi, kalocsai, egri érseki és főszékesegyházi könyvtárak, a pannonhalmi apátsági könyvtár, a debreceni, pápai, sárospataki református és a soproni evangélikus könyvtárak, a keszthelyi Kastélymúzeum könyvtára, a Somogyi Könyvtár, a zirci műemlékkönyvtár stb.) amelyek szóba jöhetnek, hogy az állományfelvételek és leírások a legminuciózusabb és legszigorúbb szakmai feltételeknek is megfelelnek, hogy a mű adatszerűen nemcsak pontos, de az adatfajták kiválasztásában és funkcionális elrendezésében is excellált, az szinte természetes. Nem természetes, sőt szinte csodaszzerű azonban az, ahogy e végtelenül száraznak és faktografikusnak, riasztóan szakszerűnek és szinte kicsinyesen pontosnak (sőt pontoskodónak) tűnő műfajból az összeállítók, élükön *Vásárhelyi Judittal* (akit sokan segítettek, elsősorban azonban *Rákóczi Katalin és Dörnyei Sándor*) minden művelt könyvszerető egyik alapművét alkották meg. Mert sok minden mondható erről a kötetről, az azonban semmiképp, hogy csak katalógus lenne (a szó tágabb értelmében), egy bizonyos könyvféleség-állományvagy csoportleltára. Pedig hát az is, szándékai szerint elsősorban talán éppen az. De nem, nem véletlenül alakult a mű talán a legizgalmasabb magyar művelődéstörténetté, akik csinálták, tudták, hogy nemcsak erről, sokkal többről is van szó. Hiteltelen lett volna ágaskodásuk e többre, ha az alapfeladatot nem végezték volna el mintaszerűen. Hisz e kötet egyik fő üzenete éppen az, hogy a klasszikus könyvtári számbevétel elérte a maga tökélyét, végrehajtotta több évszázados nagy feladatát, meg tud felelni minden öt kérdezőnek, a rábizott kincset megőrizte és meggyarapította, elrendezte és tárolta, készen van vele és kívánságra oda tudja adni mindenkinek, aki kéri. (Ezúttal a németek kérték, és íme, a könyv volt a válasz.) Hogy milyen „történeti német könyvállományok” található Magyarországon, azt faktografikusan, részletesen, intézménycímekekkel és intézménymutatókkal, állományegységek felsorolásával és részletezésével, példaanyaggal és statisztikusan, a ragione di Stato módszereivel, és kamerálisztikusan, bibliográfiai leírásokkal és csatolt szakirodalmi jegyzékekkel, kronológiai áttekintésekkel és forrásjegyzékekkel, állománytörténeti beszámolókkal és filológiai akribiával, szisztematikus átnézetekkel és a könyvtáraknál való parkolás lehetőségeinek magyarázásával (igen, még azzal is) megadták a szerzők-összeállítók. De adtak többet, sokkal többet, egészen mást is. Adtak egyetemes és magyar könyv- és könyvtártörténetet, nem függelékként, nem „bevezetésként”, propedeutikaként, hanem szervelesen az anyagba illesztve, azt ezáltal megfoghatóvá, érzékelhetővé téve, az ahhoz való hozzájutást elősegítve, sőt egyáltalán lehetővé téve. És adtak művelődéstörténetet, ezúttal külön is, bevezetőként, az anyaghoz hozzávezetőként, elmondva igen szépen, minden szaktudományosság mellett is olvasmányosan, evokatív erővel, hogy miként lehetséges az, hogy ilyen és ilyen, ennyi és ennyi „történeti német könyvállomány” található itt és itt, ebben és ebben a könyvtárban, ebben az országban. Mert, hogy ez plauzibilissé váljon, ahhoz tudni kell jószerivel mindent: a magyarok honfoglalásától a reformáció hazai kezdetein át egészen a német migráció (minden migrációk egyik legbonyolultabbja és legnagyobb hatókörűje) speciális kérdéseire, a magyar mentalitás- és asszimilálás-történetig és tovább. Szinte beláthatatlan a kötet tudománytörténeti hozadéka, pedig ez csak amolyan „kompeffektus”. (Mint ismeretes, Tagore mondta, hogy szerencsés az, aki kompon kelve át a folyón, halat is tud fogni, a komp azonban nem halászhatja.)

Nagyszerű vállalkozás az egész sorozat, belőle is kisugárzó hatású a most ismertett kötet. Valamivel azonban vitatkoznunk kell. Épp a „nyárutó”, kései fázis hangu-

lattal, holdudvarral. Hogy a klasszikus könyvtári számbavétel eszközei végső finomságukat érték el, arra példa és bizonyosság a kötet. Hogy az, amiről számot ad, letűnőben, végfázisban lenne, erősen kérdéses. Nem most és ez alkalomból kell és lehet erről a fundamentumokat is érintve szólni. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy az, amit e kötet oldalai, a maguk apróbetűs nyomásával bemutatnak, az nem „holt” anyag, aminek csak a letűnés sajátos aureája ad érdekességet, az bizonyos. Aki kételkedik ebben, forgassa csak kicsiny is magát a kötetet, amely talán az egyik legékekesszólóbb bizonyossága Magyarország „Európa-érettségének”. Az ilyenféle könyvekről szokás azt mondani, hogy szakemberek olvasmánya. (Akit pont ez érdekel, annak ajánlható melegen.) Ezúttal mást kell mondanunk. Vegye kézbe minden olyan németül is olvasni képes könyvtáros, akit kételyek nyomasztanak szakmája fontosságát és nagyságát, nagyszerűségét illetően. (VK)

(Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Band 5. Ungarn. HRSG. Bernhard Fabian. Olms-Weidmann, Hildesheim, Zürich, New York, 1998.)

Pesth-Ofentől Budapestig... és tovább

A Fővárosi Német Önkormányzat 1998 őszén magyar nyelven, majd 1998 karácsonyára német nyelven kívánja megjelentetni A fővárosi németiség története című tanulmánykötetet. A gyűjtemény – mind terjedelmét, mind a témák sokrétűségét tekintve – az összefoglalás igényével lép fel. Ezt a törekvést a mű szerkezete, tematikus íve, a dolgozatok mennyisége (63 tanulmány, városismertető hírcsokor, lexikon, bibliográfia) és igényessége egyaránt alátámasztja. A terjedelem azonban egyúttal óvatosságra is int: Természetesen csak eklektikus műről beszélhetünk, hiszen a szerzők egyéniségéből következően a kötet különböző szemléletmódot, különböző stílust és nyelvezetet tükröz, – írja a bevezetőben Hambuch Vendel, a kötet szerkesztője. (A stílus és a nyelvezet különbözősége még határozottan előnyére is vált a gyűjteménynek!)

A tanulmánykötet nem kevesebbre vállalkozik, minthogy a mai Budapesten és környékén valaha élt németek történetét összeállítsa, minél több személy vagy család nevét felkutassa és megőrökítse, munkásságuknak emléket állítson. A német elnevezés azonban maga is gyakran inkább gyűjtőnév, amely azonos vagy hasonló nyelvet (vagy valamilyen nyelvjárást) jelent és nem feltétlenül azonos eredetet, hiszen a közmegegyezéssel németnek nevezett tartományokból, Ausztriából és birodalmi tartozékaiból, valamint Svájcból egyaránt származtak azok a személyek vagy őseik, akiket a Duna part jára kerülve már németként jegyzett fel a magyar (vagy hungarus) történelem, és – az egyszerűség kedvéért – így nevezett a környék (hol kipusztuló, hol elvándorló, hol visszatelepülő) őshonos lakossága. Az időszak, amelyet a tanulmányok átfognak, ezeröttszáz esztendőnél is hosszabb: germán törzsek vagy germán nevet viselő törzstagok ugyanis már a Római Birodalom idején is megtelepedtek Aquincumban és vidékén, a régészeti emlékek garmadájaiban természetesen a nevík is fennmaradt, s mint ilyenek a mai budapesti németiség korai előd-őseinek tekinthetők – legalább is némi jóindulattal. A kötet legnagyobb része azonban az 1686 és 1998 közötti

jó három évszázad német–magyar együttélésének időszakát vizsgálja, bár Soós István történeti áttekintése a Mohács előtti Magyarország német lakosairól és társadalmi körülményeiről több szempontból is alapos tájékoztatást ad.

A kötet nyolc témakörre oszlik. A Németek a főváros életében gyűjtőcím tizenhárom tanulmánya elsősorban azt a sokrétű tevékenységet vizsgálja, amelyet a németek Pest, Buda és Óbuda városá, nagyvárossá, majd fővárossá válásának folyamatában Mária Terézia és II. József óta folytattak. A nagyrészt és többszörösen elnéptelenedett három Duna-parti városba kedvezményekkel és kiváltságokkal több hullámban telepített németek nemcsak mezőgazdasági és kézműves felszerelésüket hozták magukkal, hanem szervező (és szervezkedő) képességüket, példás összetartásukat, közéleti irányító tehetőségüket is, amelyet a következő századok során nemcsak megőriztek, hanem választott hazájuk és városuk javára (és természetesen a maguk hasznára) kamatoztattak. Az 1800-as évek kezdetén (vagyis lassan már két századfordulóval ezelőtt) törvény írta elő, hogy Buda és Pest városok jövedelmének felét városfejlesztésre kell fordítani (vagyis visszaforgatni) – állapítja meg nosztalgiával Fónagy Zoltán és a kétszáz éves reglamát ajánlja a mai városatya-utódok szíves figyelmébe.

Történelmileg, társadalmilag egyaránt természetes (vagy legalábbis bealkulálható) jelenség az is, hogy a fokozatosan fejlődő Pest–Buda majd Budapest életében időnként sor került súrlódásokra mind a főváros (lassanként mégiscsak magyar többségű) lakosságával, mind a többi kisebbséggel (szlovákok, szerbek, görögök), amely súrlódás hol gazdasági érdekellentétet jelentett (pl. a zsidókkal, örményekkel, később a bolgárokkal), hol nyelvi ellentétet vagy nemzetiségi torzalkodáshoz vezetett (pl. a magyarokkal). Ennek a többféle ellentmondást is tartalmazó folyamatnak két kiváló feldolgozását olvashatjuk Spira György: A pesti németek és a magyar negyvennyolc, valamint Hanák Péter: Urbanizáció és asszimiláció Budapesten a dualizmus korában c. tanulmányában. Az előbbi dolgozat valójában a németiség választóját mutatja be: tudatosan kialakított lojalitásukat megőrizni az (osztrák) uralkodóval szemben, vagy – évszázados együttélésük gyümölcseként – vállalni a kockázatos sorsközösséget a magyarsággal? 1848 – mint minden valódi, történelmi vízválasztó – mindkét magatartásra bőségesen szolgál példával. Az urbanizáció és az asszimiláció egymáshoz történetileg kapcsolódó, bár sajátos logikájában eltérő folyamata Magyarországon elsősorban a németiséget és a zsidóságot érintette: a két etnikai csoport részben hasonló, részben eltérő módon reagált az 1867-et követő fél évszázad nemzeti, kapitalista és nagyvárosi kihívására. Hanák Péter jó szemmel von párhuzamot a pesti, a bécsi és a prágai asszimilációs folyamat rokon vonásai, módszerei és mértéke között.

A 19. Század második felében a budapesti németek a hazai munkásság, a Budapest környéki németek pedig a hazai parasztság sajátos arculatú csoportját jelentették, az előbbieket a szociáldemokrácia és a szakszervezeti mozgalom megerősödésében játszottak szerepet, az utóbbiak az agglomerációs övezet létrehozásában és gazdasági súlyának növelésében jártak elől (amint erről Erényi Tibor illetve Csoma Zsigmond tanulmánya tájékoztat).

Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása és Trianon traumája következtében 1918 után a németiség is megváltozott politikai helyzettel volt kénytelen szembenézni: németek jelentős tömegei kerültek az utódállamok határai közé, a Magyarországon maradtaknak pedig a korábbi osztrák és császári orientáció helyett új nemzettudatot kellett kialakítaniuk. A németországi nemzetiszocializmus megjelenése, térhódítása, szellemi és szervezeti hatása a magyarországi németek körében évtizedekre meghatározó

ta e népcsoport sorsát – e hatás mértékét és körülményeit, tragikus következményeit azonban sem a magyar, sem a hazai német köztudat és a tudományos kutatás mindmáig nem volt képes a maga összetettségében, megnyugtató módon feldolgozni (Tilkovszky Lóránt: Budapest és környékének németisége a két világháború között és után).

A magyarországi németek számára a társadalmi és politikai újrakezdés lehetősége az 1950-es évek végén nyílt meg, – alapvetően megváltozott körülmények között, amint hogy akkorra egész Közép- és Kelet-Európa arculata is alapvetően megváltozott. Az elmúlt mintegy negyven esztendő – minden folyamatossága mellett – a hivatalos magyarországi nemzetiségi politika lassú változását, a németek (és a többi kisebbség) előtt megnyíló (majd időnként újra bezáruló) lehetőségeket hozott, amelyekkel élni, vagy amelyek árnyékában csöndesen építkezni egyaránt volt lehetősége (ereje, kitartása) a hazai németeknek (Lásd erről Hambuch Géza, Szakolczai Attila, Lauer György, Mayer Éva tanulmányait).

A német polgárság gazdasági szerepe gyűjtőcím a lehetségesnél talán szűkszavúban foglalkozik a felvállalt témával, a négy tanulmány többnyire gazdasági statisztikák és termelési mutatók normatív közlésére szorítkozik, az adatok még összehasonlításra is csak helyel-közzel alkalmasak. A városi közigazgatásban hatalommal, de legalább is komoly befolyással rendelkező németiség valóságos gazdasági ereje bizonyosan árnyaltabb, többértű vizsgálatokban is megmutatkozik – ha ugyan készültek ilyen vizsgálatok. (A kötetben Fónagy Zoltán, Frisnyák Zsuzsa és Csoma Zsigmond tanulmányait olvashatjuk.)

Részletesebb és szerteágazóbb A németiség és az egyházi felekezetek címet viselő fejezetcsoport, amely a budapesti (valójában a magyarországi) németek jelenlétét és szerepét veszi sorra a történeti nagy-egyházakban, illetve a századelő keresztényszociális mozgalmaiban. A tanulmányok a történelmi összefoglalás mellett az egyes felekezetek mai helyzetét és a jövőkilátásait is vizsgálják, a tanulmányírók között magyarországi vallástörténészek és Magyarországon szolgálatot teljesítő külföldi, német ajkú lelkészek egyaránt szerepelnek (Willi Klinkhammer, Daniela Tiggemann, illetve Franz Walper, Eppel János, Balog Zoltán mellett Balogh Margit templomtörténeti valamint Gergely Jenő valláspolitikai-történeti elemzését találjuk).

Nem ék, hanem összekötő kapocs akarunk lenni e két nép között – állapítja meg dolgozata címében Donáth Péter, a Német iskolák a fővárosban gyűjtőcímben foglalt tanulmányok között. Soós István az 1686 és 1918 közötti, több mint két évszázad német oktatásának fővárosi helyszíneit, nevelési elveit, sikeres tanítóit és neves tanulóit veszi végig. Bleyer Jakab (korábban nemzetiségi miniszter) parlamenti felszólalása a német iskolaügy helyzetének megváltozását taglalja az 1930-as években (miközben Bajcsy-Zsilinszky Endre és más képviselőtársak gyakori közbekiabálásokkal fűszerezték a beszédet). Kritikus hangot üt meg Krix György is, aki a magyarországi németek oktatásának és anyanyelv-művelésének a helyzetét az 1940-es években vizsgálja, míg Lunczer Teréz napjaink német tanítási nyelvű budapesti gimnáziumának oktatási elveit és pedagógiai lehetőségeit veszi számba. Érdekes színfolt (több mint kuriózum!) Ernst Deger tanulmánya az 1920–40-es években működött Német Birodalmi Iskoláról Budapesten.

A tanulmánykötet leggazdagabb része bizonyosan A fővárosi németiség kultúrája c. fejezet, az olvasó itt találkozik a legtöbb (máshonnan) ismert névvel és itt szerzi és legtöbb váratlan információt és itt várja a legtöbb meglepetés is. A tizenhat tanulmány

hiteles (ha nem is teljességre törő) mozaikképet kíván adni a pest-budai nyomdákrol és nyomdászokról, könyvkereskedőkről és könyvkereskedésekről, a fővárosi német sajtóról, a kalendáriumokról és a német irodalomról, a színház- és zenekultúra virágzásáról, önállósodásáról illetve beilleszkedéséről az egységesülő Budapest kulturális életébe.

Soós István a sok elemből összeszőtt Pest és Buda környéki német nyelv eredetére igyekszik fényt deríteni, az évszázadok folyamán különböző vidékekről érkezett telep-es csoportoknak az anyaországból magukkal hozott nyelvkincsét és az korábbi állapotban megőrződött vagy sajátságos belterjességgel fejlődött apró nyelvjárási szigeteket veszi beható vizsgálat alá. A magyarországi német nyomdák már a 16. században a vallási, majd a világi kultúra terjesztői voltak, a folyamat hatványozottan érezhető az egyre inkább Magyarország szellemi központjává váló, 19. századi Pesten és Budán. A könyv (kalendárium, újság, divatlap) természetesen egy-két évszázaddal ezelőtt is egyszerre volt szellemi értékhordozó, tájékoztató- és a közvéleményt befolyásoló eszköz, és természetesen eladásra szánt termék (azaz: árucikk) is, a könyvkiadás mégis valamennyi funkciónak ez időben is képes volt egyszerre megfelelni.

Maga a magyarországi német nyelvű irodalom évszázadok óta küzd bizonyos provincializmussal, vagy legalább is azzal a félelemmel, hogy alkotásai ismeretlenek maradnak a német irodalom fő áramlatában megjelenő művekhez képest, alkotóit pedig felszippantja – vagy ugyanez a fő áramlat, vagy az őt nyelvi és kulturális közegként körülvevő magyar irodalom. A kortárs hazai német szépirodalom reményteljes (ám korántsem problémamentes) kibontakozásáról Schuth János ad áttekintő elemzést. A német sajtó és az újságírás útja valójában korán elvált egymástól, a színvonalas német bulvársajtó ugyanúgy jelen van Budapest életében a 19. Század közepétől, mint a nemzetközi kitekintést is nyújtó szellemi és politikai elemző újságírás (Pester Lloyd). A Sontagsblatt a hazai németiség sajátos, identitásteremtő fóruma volt, a Bleyer Jakab alapította hetilap igényesen látta el kitűzött feladatát még akkor is, ha az 1930-as évek második felétől egyre kevésbé volt képes megküzdeni a nemzetiszocialista propaganda térhódításával (ugyanaz a megállapítás fokozottan érvényes utódlapjára, a Deutsche Zeitungra, amely 1940 és 1944 között jelent meg). (A budapesti német sajtóról Soós István, Pál Vince, Szabó Dezső, Schuth János tanulmányai tájékoztatnak.)

A főváros német nyelvű kultúrájában megkülönböztetett hely illeti meg a színház-művészetet, a Pesti Német Színházat, a zenés színház (opera) valamint a prózai műfajok megismertetését és népszerűsítését. Másfél évszázad távolából már megállapíthatjuk, hogy amilyen mértékben a német színház nehezítette a magyar színészet meggyökerezését és berendezkedését a három város falain belül, ugyanolyan mértékben segítette is – az igényes közönségneveléssel, a színház társadalmi presztízsének megteremtésével, később pedig – rövid ideig – a különböző nyelvű színházi programok versenyztetésével. (Klemm László: A budapesti német nyelvű színházkultúra.)

A zenekultúra a hazai németiség valamennyi társadalmi rétegében évszázadokon át aktív szerepet játszott, a nemzeti és a művészeti önkifejezés természetes formája volt, szerepe azonban az 1950-es években különösen felértékelődött, amikor egyrészt az éneklő-táncoló nemzetiségektől ilyesféle politikamentes megnyilatkozást vettek jó néven és – másrészt – amikor specifikus jegyeivel valóban a nemzeti(ségi) együtvé tartozás egyik legfőbb legális megnyilatkozási lehetősége maradt. (Albert István általában a hazai, Hollós István a Buda-vidéki, Schubert Ferenc pedig a soroksári németiség zenei életével ismert meg.)

A tanulmánykötet különösen nagy figyelmet szentel a fővárosi németek közösségi életének és népi kultúrájának (kilenc tanulmány foglalkozik ezzel a közelet és a magánélet mezsgyéjén húzódó területtel).

Egyértelmű helytörténeti kutatásokat gyűjt csokorba a Németek a főváros városrészében c. fejezet, amely térképészeti, mikrofilológiai nyomozásokról ad hírt, miközben Budapest ősi, régi és közelmúltbeli városrész-, utca- és térneveit idézi fel (és persze a mázsás félreértéseket és félrefordításokat, az indokolatlan magyarításokat is). A főváros növekedése következtében a környező településeket sorra elnyelte Budapest, a nagy olvasztótégely, lakosaik városlakók, fővárosi polgárok lettek, megszűntek a zárt, helyi közösségek. Egy évszázaddal korábban a város valamennyi kerületében (illetve a környező, majd bekebelezett településeken is) élt német ajkú lakosság, Békásmegyertől Soroksárig. Kerületekre bontva lehetünk tanúi annak az olvadási folyamatnak, ahogy a települések hajdani német jellege meggyengült, háttérbe szorult, majd a 20. Század végére (részben vagy teljesen) eltűnt. Soós István, Fónagy Zoltán, Reisz T. Csaba, Elmer István elemzései a budapesti német nemzetiség (legalább is számszerűségében) látványos felhígulásának, felszívódásának, asszimilálódásának a statisztikában elbeszélte történetét tárják elénk.

Végül a tanulmánykötet utolsó gyűjtőfejezete foglalkozási áganként, személyenként ismerteti meg a magyar főváros neves (vagy hasznos munkát végzett névtelen) németjeivel. A történelem számos építésről emlékezik meg, többen közülük József nádor városrendezési terveinek a megvalósítására érkeztek az akkoriban még provinciális két mezővárosba, sokan pedig (alig fél évszázad múlva) a világvárosiasodó Budapesten már olyan európai híru építész munkatársai lehettek, mint Pollack Mihály, Hild József, Ybl Miklós. A hazai orvostudomány rangját számos német eredetű kutató és gyakorló orvos öregbítette, akik gyógyító tudásukat egyetemalapító és iskolateremtő tehetséggel ötvözték (Bókay János, Semmelweis Ignác vagy kortársaink közül Szentágothai János). A magyar sportolók – nevezetesen a labdarúgók – között az elmúlt száz évben szintén számos német fiatal ért el kiemelkedő eredményt, válogatottságot, nemzetközi sikert. (Az építészekről Fónagy Zoltán és Gy. Balogh Ágnes, az orvosokról Kapronczay Károly, a labdarúgókról Hoffer József tanulmánya számol be.)

A tanulmánykötet (szöveges) lezárását a főváros életében szerepet játszó német személyek lexikona jelenti (szerkesztette Treszl Antal), amely azonban nem azonos a tanulmányokban említett személyek névmutatójával. A lexikon meglehetősen aprólékosan osztja csoportokba a tárgyalt személyeket (pl.: Képzőművészek – ezen belül festők, litográfusok, rétmetszők, kőfaragók, szobrászművészek, bútorművesek, de szerepelnek zeneszerzők, vendéglősök és cukrászok, színészek és operaénekesek, katonatisztek, gyáriparosok, orvosok is). Sajnos a szócikkek egy részében túlteng a lexikális adat – az érdemi tevékenység rovására.

A kötetet záró bibliográfia mind szerkezetében, mind a közölt műveket és az anyagmennyiséget tekintve némiképp önkényesen válogat illetve csoportosít. Az 1686 és 1711 közötti időszakkal 16 mű foglalkozik, a reformkorral 4, a dualizmus fél évszázadával szintén 4. A várospolitika (20) és az egyháztörténet (24) mintha túltengene az irodalmi, szellemi élet (5) vagy a zene (1) forrásanyagai mellett. A kötet használati célja (helytörténet) az aránytalanságok egy részét bizonyára indokolja.

[A fővárosi németiség története. Szerk. Hambuch Vendel. Bp. 1998, Fővárosi Német Önkormányzat. 473 oldal.]

Lukáts János